

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 53-54 (2017)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 53-54 (2017)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β', Έτος 34^ο, Τεύχος 53-54

Αφιέρωμα στον Κ. Γ. Καρουτάκη

Πρέβεζα 2017

Πρέβεζα 1897: Μια φορά και ένα ... νταλιάνι στη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου

Φωτεινή Νικόλαος Χαιρέτη

doi: [10.12681/prch.28286](https://doi.org/10.12681/prch.28286)

Copyright © 2017, Φωτεινή Νικόλαος Χαιρέτη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χαιρέτη Φ. Ν. (2017). Πρέβεζα 1897: Μια φορά και ένα ... νταλιάνι στη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (53-54), 231-250. <https://doi.org/10.12681/prch.28286>

Φωτεινή Ν. ΧΑΙΡΕΤΗ*

Πρέβεζα 1897: Μια φορά και ένα ... νταλιάνι στη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου

Τα γεγονότα που περιγράφονται στις επόμενες σελίδες αναδεικνύουν μια πραγματικότητα του δεδομένου ιστορικού τόπου και χρόνου, η οποία μέχρι σήμερα παρέμενε άγνωστη ή, εν πάση περιπτώσει, ελάχιστα γνωστή. Η πρωτογενής αρχειακή πηγή που χρησιμοποιήθηκε για την παρούσα εργασία είναι ένα κατάστιχο πρακτικών του οθωμανικού Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου Πρέβεζας (*Preveze Bidayet Mahkemesi*). Το κατάστιχο αυτό φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.¹ Είναι γραμμένο στα οθωμανικά, σε γραφή *rik'a*, και περιλαμβάνει συνολικά δεκαεννιά υποθέσεις που χρονολογούνται τα έτη 1896-1898. Από τις υποθέσεις αυτές οι περισσότερες (δώδεκα) είναι αντιδικίες μεταξύ χριστιανών· έξι υποθέσεις αφορούν αντιδικίες μικτές, δηλαδή μεταξύ ενός χριστιανού και ενός μουσουλμάνου και μόλις μία είναι αποκλειστικά μεταξύ δύο μουσουλμάνων.²

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση της συγκεκριμένης υπόθεσης είναι απαραίτητη μια σύντομη αναφορά στη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου Πρέβεζας. Τη μελετώμενη περίοδο οι κάτοικοι της Πρέβεζας μπορούσαν να επιλέξουν τη δικαστική αρχή, στην οποία ήθελαν να απευθυνθούν, με βάση το είδος της υπόθεσής τους, τη θρησκεία και την κοινότητα, στην οποία ανήκαν.³ Βασικό κίνητρο για την επιλογή δικαστικής αρχής ήταν η προσδοκία για την καλύτερη προάσπιση των συμφε-

* Υποψήφια διδάκτορας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

¹ Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον προϊστάμενο των Γενικών Αρχείων του Κράτους – Αρχείων Νομού Πρέβεζας κ. Σπύρο Σκλαβενίτη για την υπόδειξη του οθωμανικού αρχείου. Επίσης, ευχαριστώ από καρδιάς την υπεύθυνη των Αρχείων της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Ελένη Γκαλίτσιου για την πολύτιμη βοήθεια και τον χρόνο που αφιέρωσε.

² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το κατάστιχο και τις περιλήψεις των δεκαεννιά υποθέσεων βλ. ΧΑΙΡΕΤΗ 2018.

³ Για τη δυνατότητα επιλογής δικαστικής αρχής βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ 2013, 286-289· ΚΕΡΜΕΛΙ 2007· ΚΑΣΔΑΓΛΙ 2004, 263· 1999, 75.

ρόντων και των επιδιώξεών τους, σε οικονομικό, επαγγελματικό και προσωπικό επίπεδο. Η βασική αρχή που ασχολούνταν με τις υποθέσεις των χριστιανών της Πρέβεζας των τελών του 19^{ου} αι. ήταν η Δημογεροντία, το Μικτό Μητροπολιτικό Δικαστήριο.⁴ Επιπροσθέτως, είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν και τα εξής μουσουλμανικά δικαστήρια: α) το μουσουλμανικό Διοικητικό Συμβούλιο (*Idare Meclisi*) που έδρευε σε κάθε μεγάλη επαρχιακή πόλη,⁵ β) το Πρωτοβάθμιο Δικαστήριο (*Bidayet Mahkemesi*) που αποτελούνταν από το τμήμα των αστικών υποθέσεων και το τμήμα των ποινικών υποθέσεων,⁶ γ) το Πολιτικό/Αστικό Δικαστήριο (*Hukuk Mahkemesi*), το οποίο εκδίκασε υποθέσεις μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων⁷ και δ) το Εμποροδικείο (*Ticaret Meclisi*).⁸ Ο Ξενοπούλος σημειώνει ότι υπήρχε ακόμη το Δημαρχείο (*Belediye*) και ο Μεχκεμές (*Mahkeme*/Δικαστήριο Οθωμανού ιεροδίκη⁹), ενώ οι εβραίοι κάτοικοι της πόλης απευθύνονταν στην Ιουδαϊκή Συνέλευση.¹⁰

Όπως ίσχυε και σε άλλες πόλεις της οθωμανικής επικράτειας, το Πρωτοβάθμιο Δικαστήριο της Πρέβεζας απαρτιζόταν από μία τριμελή επιτροπή με επικεφαλής τον πρόεδρο (*reis*) και δύο ακόμη μέλη (*aza*). Από αυτά το ένα εκτελούσε και χρέη αρχιγραμματέα του δικαστηρίου, ενώ το άλλο αναλάμβανε τις έρευνες και τις ανακρίσεις των ποινικών υποθέσεων.¹¹ Στη μελέτη του για τη Δημογεροντία της Πρέβεζας ο Μουστακίς αναφέρει ότι η δικαστική επιτροπή του Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου ήταν τετραμελής και συγκροτούνταν από τον αρχιδικαστή και τρεις παρέδρους: έναν Έλληνα, έναν Τούρκο και έναν Ιουδαίο. Η κάθε θρησκευτική κοινότητα είχε εκλέξει τον πάρεδρο που επιθυμούσε να την εκπροσωπεί στο δικαστήριο.¹² Στο μελετώμενο δικαστικό κατάστιχο οι καταγεγραμμένες υποθέσεις αφορούν χριστιανούς και μουσουλμάνους, οπότε τα δύο μέλη της δικαστικής επιτροπής προέρχονταν από αυτές τις κοινότητες. Προφανώς σε υποθέσεις, στις οποίες

⁴ Για λεπτομέρειες σχετικά με τη Δημογεροντία βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 88-101.

⁵ EKINCI 2004, 331-333.

⁶ Για τη διάκριση των τμημάτων των Πρωτοβάθμιων Δικαστηρίων βλ. EKINCI 2004, 206.

⁷ EKINCI 2004, 113-114, 180.

⁸ EKINCI 2004, 85-86. Για τη δικαστική οργάνωση του βιλαετίου Ιωαννίνων βλ. επίσης ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 491-496· ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 265-266· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 92-93.

⁹ Πρόκειται για τη βασική δικαστική αρχή της οθωμανικής διοίκησης. Επικεφαλής του δικαστηρίου ήταν ο ιεροδίκης (καδής/*kadi*). Ο καδής εκδίκασε κάθε λογής υποθέσεις, όπως γάμους, διαζύγια, αγοραπωλησίες, αντιδικίες, εξισλαμισμούς, υιοθεσίες, δάνεια, ποινικές υποθέσεις κ.ά. Στα κατάστίχά του (σιτζίλ/*sicil*) καταγράφονταν, επιπλέον, οι ανακοινώσεις και οι αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. JENNINGS 1978a· IVANOVA 2001· SCHACHT 1982, 89-92.

¹⁰ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 266.

¹¹ EKINCI 2004, 205.

¹² ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 93.

εμπλεκόταν κάποιος εβραίος, θα παρίστατο, ως μέλος, ο εκπρόσωπος που είχε επιλέξει η εβραϊκή κοινότητα της πόλης.

Η υπόθεση, την οποία μελετά η ανά χείρας εργασία, φέρει τον αύξοντα αριθμό τέσσερα (4/ξ). Στο πρώτο φύλλο των πρακτικών σημειώνεται «Υπόθεση αντιδικίας Στάθη Τζάρα κατά της Διοίκησης Δημόσιου Χρέους / *İstasi Cara ile Düyun-ı 'Umumiye İdaresinin zabıt dava' evrakıdır*» (Εικ. 1). Μέσα στις δεκατέσσερις σελίδες των πρακτικών της υπόθεσης καταγράφονται οι λεπτομέρειες της συγκεκριμένης αντιδικίας, συμπεριλαμβανομένων των διαδοχικών αγορεύσεων των εντεταλμένων συνηγόρων των αντιδίκων, των αναβολών που παραχωρήθηκαν, των αναφορών της επιτροπής πραγματογνωμόνων που ορίστηκε και, φυσικά, της τελικής απόφασης του δικαστηρίου.

Επειδή η ακριβής μεταγραφή των πολυσελίδων πρακτικών της υπόθεσης από τα Οθωμανικά στα Τουρκικά και η μετάφρασή τους στα Ελληνικά είναι αδύνατη, εξαιτίας του μεγάλου όγκου που θα καταλάμβανε ένα τέτοιο εγχείρημα, θα περιοριστούμε στην αναφορά των πιο σημαντικών σημείων της υπόθεσης. Ας ξεκινήσουμε από τους αντιδίκους. Στην πρώτη σελίδα των πρακτικών (Εικ. 2, 3), μέσα σε ειδικά διαμορφωμένες στήλες σημειώνονται τα ατομικά στοιχεία τους. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη στήλη από δεξιά¹³ σημειώνεται το όνομα του ενάγοντος (*müddeinin ismi*): πρόκειται για τον Πρεβεζάνο ψαρά Στάθη Τζάρα (*Prevezeli balıkçı İstasi Cara*). Ακολουθούν τα στοιχεία του εναγόμενου (*müddeialehyhin ismi*): Χουσεΐν Εφέντης, μουντίρης¹⁴ Υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους¹⁵ Πρέβεζας (*Preveze düyûn-ı 'umûmiyye idaresi müdiri Hüseyin Efendi*). Στην τρίτη στήλη αναφέρεται ο αριθμός του εγγράφου (*evrak numrosu*), ενώ στην επόμενη η ημερομηνία κατάθεσης της αγωγής στο δικαστήριο (7 *haziran* [1/313],¹⁶ η οποία αντιστοιχεί στη 19^η Ιουνίου 1897). Στην τελευταία στήλη προβλέπεται χώρος για παρατηρήσεις (*mülâhazat*).

¹³ Να επισημάνουμε ότι οι Οθωμανοί είχαν υιοθετήσει το αραβικό αλφάβητο, στο οποίο η γραφή έχει φορά από τα δεξιά προς τα αριστερά. Για αυτόν τον λόγο το όνομα του ενάγοντος σημειώνεται πρώτο από δεξιά. Για τα διαφορετικά είδη γραφής που χρησιμοποιούσαν, ανάλογα με το είδος του εγγράφου βλ. KÜTÜKOĞLU 1994· YILDIZ 2012.

¹⁴ Διευθυντής, διοικητής, τμηματάρχης κυβερνητικής υπηρεσίας, πρβλ. ΧΛΩΡΟΣ 1900, 1625.

¹⁵ Περισσότερες λεπτομέρειες για την ίδρυση και τις αρμοδιότητες της υπηρεσίας βλ. KÜÇÜK & ERTÜZÜN 1994.

¹⁶ Αρχικά οι Οθωμανοί χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά το έτος Εγίρας (*Hicrî*), το οποίο περιλάμβανε τους μήνες: *muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülahir, cemaziyelevvel, cemaziyelahir, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkade, zilhicce*. Με την επέκταση των εδαφών της αυτοκρατορίας και την ανάγκη για αμεσότερο και αποτελεσματικότερο έλεγχο των φορολογικών της εσόδων, υιοθέτησαν το φορολογικό-οικονομικό έτος *malî-rumî*, το οποίο περιλάμβανε τους μήνες: *mart, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos, eylül, teşrinievvel, teşrinisanı, kanunievvel, kanunusani, şubat*. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα ημερολόγια βλ. AKGÜR 2010.

Αμέσως μετά ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή της υπόθεσης. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι ο Πρεβεζάνος ψαράς είχε μισθώσει για πέντε χρόνια (από τις αρχές *mart*¹⁷ του έτους 1312 [13.3.1896] έως τα τέλη του έτους 1316 [14.2.1901]) το νταλιάνι (*dalyan*)¹⁸ στην περιοχή Μάζωμα¹⁹ Πρεβέζης. Στις αρχές Μαρτίου του τρέχοντος έτους (1313/1897) ο ενάγων είχε προσλάβει εργάτες για να καθαρίσουν τη μπούκα ή πόρτα (*boğaz*) και τα μάτια (*menfezler*) των διχτύων νταλιανιού. Μέχρι τις 5 Απριλίου του ίδιου έτους θα είχε ολοκληρώσει τις απαιτούμενες ενέργειες, ωστόσο δεν τα κατάφερε εξαιτίας της έναρξης του Ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897.²⁰ Αναφέρει χαρακτηριστικά:

μέχρι την 5^η του μήνα Απριλίου θα είχαν τακτοποιηθεί οι απαιτούμενες εργασίες, ωστόσο ξέσπασε ο πόλεμος και για να προφυλαχούμε εγκαταλείψαμε το νταλιάνι. Στην περιοχή εμφανίστηκε ο εχθρός από τη θάλασσα και στη διάρκεια των εχθροπραξιών η μπούκα και τα μάτια του νταλιανιού υπέστησαν ζημιές, με αποτέλεσμα τα ψάρια που είχαν παγιδευτεί μέσα στο νταλιάνι να βγουν στη θάλασσα.

¹⁷ Ο πρώτος μήνας του έτους *malî-rumî*: AKGÜR 2010, 487.

¹⁸ Νταλιάνι ή θυννείο. Πρόκειται για ένα είδος μόνιμης παράκτιας ιχθυοπαγίδας. Η πρώτη χρήση της τοποθετείται στα προϊστορικά χρόνια. Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν θυννεία για την αλίευση τόνου (θύννος). Οι Ρωμαίοι τα ονόμαζαν τοννάρες. Η χρήση τους συνεχίστηκε στο Βυζάντιο και έπειτα στους Οθωμανούς. Τα ψάρια οδηγούνταν, μέσω του δρόμου, στην παγίδα, σε ένα αδιέξοδο όπου παγιδεύονταν. Από εκεί αλιεύονταν τα καλύτερα ψάρια, ενώ όσα δεν είχαν ακόμη το κατάλληλο μέγεθος επέστρεφαν στη θάλασσα. Σε όλη τη διάρκεια της διαδικασίας μέχρι την αλίευσή τους, τα ψάρια βρίσκονται μέσα στο νερό. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. GABRIEL et al. 2007· ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2010· ΚΟΥΤΡΑΚΗΣ & ΜΥΛΩΝΑ 2018. Στην ελληνική βιβλιογραφία τα νταλιάνια ταυτίζονται με τα ιχθυοτροφεία (ιβάρια), τα οποία ανήκαν στο δημόσιο και εκμισθώνονταν σε ιδιώτες. Πιθανόν το νταλιάνι της συγκεκριμένης υπόθεσης να ήταν ένα κρατικό ιχθυοτροφείο. Για πληροφορίες σχετικά με την αλιεία στους οθωμανικούς χρόνους, βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2006. Για τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού κόλπου, βλ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2011.

¹⁹ Ο Ξενοπούλος αναφέρει ότι υπήρχαν οκτώ ιχθυοτροφεία στην Πρέβεζα: «Μάζωμα, κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς ἀποβατήριον τῆς Νικοπόλεως ἐντὸς τοῦ κόλπου, Λάκκοι ἢ Τρίππαις, Σόγονον, Γρίπος, Τσουπέλι, Πούντα, Πογονίτσα καὶ Σκαφιδάκι», βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 372. Βλ. επίσης ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2011, 123-124.

²⁰ Την πολεμική σύγκρουση πυροδότησαν τα γεγονότα του λεγόμενου Κρητικού Ζητήματος. Για την κατάσταση που επικράτησε πριν τον πόλεμο, την εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων και τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1898, 723-770· ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΣ 1997. Ο πόλεμος αυτός διαδραματίστηκε σε δύο μέτωπα: στη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Στην Ήπειρο, την αφορμή για την κήρυξη του πολέμου (6 Απριλίου 1897) έδωσαν οι Οθωμανοί με τον βομβαρδισμό του εμπορικού ατμόπλοιου *Μακεδονία*, το οποίο μετέφερε πολεμοφόδια και τρόφιμα και είχε ξεκινήσει για την επιστροφή του στον Πειραιά. Καθώς εξέπλεε από Αμβρακικού κόλπου δέχτηκε επίθεση από το φρούριο Σκαφιδάκι, υπέστη ρήγμα και τελικά προσάραξε στα αβάνη χωρίς να βουλιάξει, ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1898, 768.

Συνεχίζοντας, διατυπώνει τις αξιώσεις που έχει από τον εναγόμενο. Ζητά κατ' αρχάς να κληθεί στο δικαστήριο ο εκμισθωτής και μουντίρης της υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους της Πρέβεζας Χουσεΐν Εφέντης.²¹ Συνεχίζει λέγοντας ότι

επειδή το νταλιάνι καταστράφηκε και οι απώλειες από την καταστροφή αυτή θα είναι αισθητές και μελλοντικά και επειδή δεν είναι δυνατή η πρόσβαση στο σημείο εξαιτίας της κατοχής του από τον σουλτανικό στρατό, ζητώ την κατάργηση του συμβολαίου μίσθωσης του νταλιανιού, καθώς και την καταβολή των εξόδων που έχω κάνει μέχρι τώρα.

Πιο συγκεκριμένα, δηλώνει την αξίωσή του για την καταβολή 50 ασημένιων μετζιντιγιέ (*beyaz mecdiye*),²² τα οποία είχε δαπανήσει για το φράξιμο των ματιών και τον καθαρισμό του νταλιανιού, καθώς και 20 μετζιντιγιέ²³ για την καλύβα που είχε κατασκευάσει, και την οποία «πυρπόλησε ο εχθρός». Τέλος, ζητά να επιβαρυνθεί ο μουντίρης με τα έξοδα του δικαστηρίου και την αμοιβή του συνηγόρου που έχει προσλάβει ο ενάγων για να τον εκπροσωπήσει στη δίκη. Το δικόγραφο της αγωγής υπογράφει στο τέλος η δικαστική επιτροπή που αποτελούνταν από τον πρόεδρο Μεχμέτ Νουρί Εφέντη, το μέλος Ιμπραήμ Εφέντη, το μέλος Αλέξη Εφέντη,²⁴ καθώς και τον αναπληρωτή συνήγορο (*muavin vekili*)²⁵ Αζίζ Εφέντη.

Τον λόγο έλαβε πρώτος ο συνήγορος του ενάγοντος, Χαλίλ, ο οποίος δήλωσε ότι τη ζημιά που υπέστη ο εντολοδότης του μπορούν να τη βεβαιώσουν και οι Πρεβεζάνοι ψαράδες Μάρκος Κοκοτάκης, Κώστας Μαθιός, Κώστας Τσώνης/Τσουνής, Ιωσήφ Σκαρμούντζος, Φώτος Βαρσάμης και Κώστας Βαρσάμης. Ο εναγόμενος πράγματι παρουσιάστηκε αυτοπροσώπως στο δικαστήριο και αρνήθηκε ότι το νταλιάνι υπέστη καταστροφές από τον πόλεμο. Κατά συνέπεια, ζήτησε την απόρριψη του αιτήματος του ενάγοντος για ακύρωση του πενταετούς συμβολαίου μίσθωσης με ετήσιο ενοίκιο 9.700 [γρόσια]. Για να αποδείξει τον ισχυρισμό του κατέθεσε στο δικαστήριο το συμβόλαιο

²¹ Για άλλη μια υπόθεση, στην οποία ο μουντίρης Χουσεΐν Εφέντης βρέθηκε κατηγορούμενος για τις οικονομικές ζημιές που υπέστησαν αλιείς εξαιτίας του Ελληνοτουρκικού πολέμου, βλ. υπόθεση υπ. αριθμ. 16 του Πρακτικού του ίδιου δικαστηρίου. Την αγωγή εναντίον του μουντίρη κατέθεσε ο Κώστας Τζαλακώστας.

²² Εκτός από τα ασημένια (*beyaz* ή *sim mecdiye*) υπήρχαν και τα χρυσά (*altın mecdiye*). Πήραν το όνομά τους από τον σουλτάνο Αμπντουλμετζίτ, ο οποίος τα έκοψε το 1844. Ένα ασημένιο μετζιντιγιέ αντιστοιχούσε σε είκοσι γρόσια, βλ. TÜRKİYE DİYANET 2003.

²³ Πιθανότατα ασημένια, παρόλο που η πληροφορία αυτή δεν σημειώνεται στο οθωμανικό κείμενο.

²⁴ Ο Αλέξης υπογράφει, ως μέλος του δικαστηρίου, και στις υπόλοιπες υποθέσεις του κατάστιχου, στις οποίες εμπλέκονταν χριστιανοί. Δεν σημειώνεται κάποιο επώνυμο.

²⁵ Για πληροφορίες σχετικά με τις αρμοδιότητες του πληρεξούσιου στο οθωμανικό δικαστήριο βλ. JENNINGS 1999· TOPALOĞLU 2013.

εκμίσθωσης που είχε υπογράψει ο ενάγων παρουσία του εγγυητή του Χου-σεϊν Αβνί στις 8 haziran του έτους [1]312 (20.6.1896). Μεταξύ του εκμισθωτή (εναγόμενου) και του ενοικιαστή (ενάγοντος) είχαν συμφωνηθεί τα εξής:

Άρθρο 1^ο: η είσπραξη των φόρων θα πραγματοποιείται σύμφωνα με τους καθιερωμένους και αρχαίους νόμους.

Άρθρο 2^ο: το αντίτιμο της μίσθωσης (*bedel-i iltizam*)²⁶ θα καταβάλλεται σε μετρητά και θα αποτελεί έσοδο του ταμείου της Υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους.

Άρθρο 3^ο: το αντίτιμο της μίσθωσης πρέπει να καταβληθεί σε έξι δόσεις, αρχής γενομένης από τα τέλη του μήνα Σεπτεμβρίου (*eylül*) και έως τα τέλη του μήνα Φεβρουαρίου (*şubat*). Πιο συγκεκριμένα οι δόσεις πρέπει να πληρώνονται στα τέλη των μηνών *eylül*, *teşrinivvel*, *teşrinisani*, *kanunuevvel*, *kanunusani* και *şubat*.²⁷

Άρθρο 4^ο: ο μισθωτής (*mültezim*) υποχρεούται να πληρώνει έγκαιρα τις συμφωνημένες δόσεις, αποδεχόμενος τις τυχόν μικρές απώλειες. Υποχρεούται επίσης να αναλάβει αποκλειστικώς, πλήρως και δίχως αναβολή την αποκατάσταση των όποιων ζημιών, καθώς και την τακτοποίηση των προβλημάτων που θα παρουσιαστούν, δίχως να υπάρχει ανάγκη αγωγής ή διαμαρτυρίας (*protesto*) εκ μέρους της Υπηρεσίας του Δημόσιου Χρέους. Η Υπηρεσία μπορεί όποτε το επιθυμεί να ακυρώσει το συμβόλαιο μίσθωσης, ενώ οι έως τότε φθορές θα επιβαρύνουν τον μισθωτή.

Άρθρο 5^ο: ο μισθωτής για κανέναν λόγο δεν μπορεί να αποφύγει την εκπλήρωση των παραπάνω υποχρεώσεων, ούτε να αναβάλει την καταβολή των δόσεων.

Άρθρο 6^ο: σε περίπτωση που ο μισθωτής για οποιονδήποτε λόγο δεν καταφέρει να καταβάλει μια δόση στην προκαθορισμένη προθεσμία, η δόση αυτή επιβαρύνεται με τόκο.

Άρθρο 7^ο: μέχρι την ολοκλήρωση της μίσθωσης ο μισθωτής αναλαμβάνει να προστατεύσει το αντικείμενο της μίσθωσης. Σε περίπτωση που πράξει το αντίθετο, οποιαδήποτε ζημιά υποστεί αυτό θα επιβαρύνει τον μισθωτή και μόνο αυτόν.

Άρθρο 8^ο: ο μισθωτής έχει την ευθύνη για την πρόσληψη εργατών και αλιέων (κυνηγών αλιείας) για το νταλιάνι στο Μάζωμα.

Όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κάποιος, σύμφωνα με τους επιμέρους όρους του συμβολαίου μίσθωσης που είχε υπογράψει ο ενάγων, δεν είχε κανένα

²⁶ Για το σύστημα εκμίσθωσης των φορολογικών εσόδων (*iltizam*) που εφάρμοσαν οι Οθωμανοί ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αι. με σκοπό την ανεμπόδιστη και πιο ασφαλή εισροή των φορολογικών εσόδων στο κρατικό ταμείο βλ. DARLING 1996, 119-185· GENÇ 2000· CIZAKCA 1989, 65-66· QUATAERT 2012, 29-30.

²⁷ Οι μήνες στα Οθωμανικά, όπως και στα σύγχρονα Τουρκικά, γράφονται με μικρό, εκτός εάν αναφέρονται σε συγκεκριμένη επέτειο ή γιορτή.

απολύτως δικαίωμα να ζητά την ακύρωση του συμβολαίου. Η μόνη ελπίδα του ενάγοντος ήταν να αποδείξει ότι οι ιδιαίτερες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί εξαιτίας του πολέμου, και προφανώς δεν προβλέπονταν στο συμβόλαιο, έκαναν αδύνατη την προσέγγιση του νταλιανιού και, συνεπώς, την τήρηση των όρων του συμβολαίου μίσθωσης. Μέσω του συνηγόρου του ζήτησε από το δικαστήριο να ερευνήσει και να εξακριβώσει ότι στη διάρκεια των πολεμικών γεγονότων στο μέτωπο της Ηπείρου,²⁸ ήταν αδύνατη η πρόσβαση στο νταλιάνι του Μαζώματος, επειδή στον Αμβρακικό κόλπο (*Narda Körfezi*/Κόλπος της Άρτας)²⁹ υπήρχαν επτά θωρηκτά (*zırhlı*) του εχθρού, ενώ κοντά στο συγκεκριμένο νταλιάνι υπήρχαν ακόμη πέντε θωρηκτά. Αναφέρει συγκεκριμένα: «από την ημέρα της έναρξης του πολέμου έως την ημέρα της ανακωχής νυχθημερόν και πολλές φορές στη διάρκεια της ημέρας η Πρέβεζα και τα περίχωρά της βρίσκονταν κάτω από τις βολές των κανονιών».

Λαμβάνοντας τον λόγο ο εναγόμενος ανταπάντησε ότι η διακοπή της διέλευσης έγινε μόνο για τρεις τέσσερις ημέρες και ότι κατόπιν η διέλευση γινόταν ανεμπόδιστα. Αναφορικά με την καλύβα, σημειώνει ότι αποτελούσε δημόσια περιουσία (του οθωμανικού κράτους δηλαδή) και ότι υπέστη καταστροφές επειδή εγκαταλείφθηκε από τον μισθωτή. Το δικαστήριο, κατόπιν αίτησης του συνηγόρου του ενάγοντος και της σύμφωνης γνώμης του βοηθού πληρεξουσίου, αποφάσισε τη συγκρότηση επιτροπής πραγματογνωμόνων, για να διενεργήσει αυτοψία και να αποφανθεί εάν όντως η περιοχή υπέστη καταστροφές και εάν η διέλευση ήταν ελεύθερη και χωρίς προβλήματα ή όχι. Η επιτροπή απαρτιζόταν από τον ναΐπη (*naib*)³⁰ Ιμπραήμ Αγά και τον γραμματέα (*kâtib*). Σημειώνεται ότι τα οδοιπορικά έξοδα και των δύο, που ανέρχονταν σε δεκατρία μετζιντιγιέ, θα επιβάρυναν την πλευρά που θα έχανε την αγωγή (*haksız zıkkacak tarafa 'ait olmak üzere / αφορά την πλευρά που θα βγει [να έχει] άδικο*).³¹ Οι πραγματογνώμονες, κατόπιν επιτόπιας έρευνας στο σημείο, ανέφεραν ότι δεν συνάντησαν καμία δυσκολία στην πρόσβαση. Ο πληρεξούσιος του ενάγοντος ζήτησε τον διορισμό νέας επιτροπής πραγματογνωμόνων. Επιλέχθηκαν οι Οθωμανοί υπήκοοι Πρεβεζάνοι Κώστας Τσώνης/Τσουνής, Ηλίας Καντηνιώτης,³² ο εναγόμενος Χουσεΐν Εφέντης, ο Μήτσος Παναγής και ο Πετρής (;) Πιλάβρας (;).

²⁸ Οι εχθροπραξίες διήρκησαν έναν μήνα: από την κήρυξη του πολέμου στις 6 Nisan του έτους [1]313 (18.4.1897) έως την ανακωχή στις 6 Mayıs [1]313 (18.5.1897).

²⁹ Για την ονομασία του Αμβρακικού κόλπου ως Κόρφου της Άρτας βλ. επίσης: ΜΑΓΝΗΣ 1834, 30, 420· DELATTE 1947, 205· ΑΣΩΝΙΤΗΣ & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ 2010, 69.

³⁰ Τοποτηρητής του Οθωμανού ιεροδίκη.

³¹ Η παραπάνω απόφαση υπογράφεται από τα μέλη: Αλή Χατζή (υπογράφει στα Ελληνικά) και Ιμπραήμ, καθώς και από τον πρόεδρο Μεχμετ Νουρί και φέρει ημερομηνία 18 haziran [1]313 (30.6.1897).

³² Πιθανότατα Κατηνιώτης.

Από το σημείο αυτό και εξής ο εναγόμενος επέλεξε να εκπροσωπηθεί στο δικαστήριο από τον Γιαχγιά Εφέντη. Όταν ο τελευταίος ζήτησε να μάθει τα αποτελέσματα της αυτοψίας αναφορικά με την καταστροφή του νταλιανιού και την έξοδο στη θάλασσα των παγιδευμένων σε αυτό ψαριών, οι πραγματογνώμονες απάντησαν ότι, πράγματι, στη διάρκεια του πολέμου ο φράχτης του νταλιανιού είχε υποστεί μικρή φθορά (*bir yerinden bir kırışa kadar çiti bozuk olduğıunu* / σε ένα μέρος ο φράχτης είχε υποστεί μιας πιθαμής ζημιά). Από το σημείο αυτό ένα μικρό μέρος των παγιδευμένων ψαριών κατάφερε να διαφύγει στη θάλασσα. Τέλος, αναφέρουν ότι η φθορά αυτή προκλήθηκε από άγνωστα άτομα και ότι επιδιορθώθηκε αμέσως. Ο συνήγορος του ενάγοντος ζήτησε από το δικαστήριο να καλέσει μάρτυρες, οι οποίοι θα επιβεβαίωναν ότι η ζημιά ήταν μεγαλύτερη, διότι δεν αφορούσε μόνο τις υλικές ζημιές αλλά και τις οικονομικές απώλειες του μισθωτή. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι για να αποκατασταθούν οι ζημιές και να είναι πάλι αποδοτικό το νταλιάνι έπρεπε να περάσουν είκοσι ημέρες, με αποτέλεσμα τη λήξη της περιόδου αλιείας.

Αμέσως μετά έλαβε τον λόγο ο συνήγορος του εναγόμενου, ο οποίος κατηγορήσε τον ενάγοντα για δολιοφθορά, ισχυριζόμενος ότι ήταν εκείνος που, μετά τη λήξη των ολιγοήμερων εχθροπραξιών, άνοιξε την πύλη του νταλιανιού προς τη λίμνη και έπειτα εγκατέλειψε το νταλιάνι. Ο εντολοδότης του και εναγόμενος Χουσεΐν Εφέντης έστειλε υπάλληλο για να κλείσει την πύλη. Παρόλο που μετά την ανακωχή στην περιοχή εστάλησαν όλα τα απαραίτητα εφόδια για την απρόσκοπτη λειτουργία του νταλιανιού, ο ενάγων δεν ήταν εκεί για να τα παραλάβει. Επιπλέον, επιχειρηματολογεί λέγοντας ότι, εάν όλο τον χρόνο ο ενάγων ήταν συνεπής στη λειτουργία του νταλιανού, οι τρεις μέρες των πολεμικών γεγονότων δεν θα μπορούσαν να προκαλέσουν τις ανεπανόρθωτες, υλικές και οικονομικές ζημιές, τις οποίες επικαλείται. Ολοκληρώνοντας την αγόρευσή του, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αγωγή είναι εντελώς αβάσιμη. Για τον λόγο αυτό, σύμφωνα και με το 40^ο άρθρο του Κανονισμού της Δεκάτης (*Aşar Nizamnâmesi*), ζητά την απόρριψη της αγωγής και της αξίωσης για την ακύρωση του συμβολαίου μίσθωσης. Επιπροσθέτως και σύμφωνα με τον Κανονισμό των Νομικών Συμβούλων (*Hukuk Müşavirliği Nizamnâmesi*), ο συνήγορος του εναγόμενου ζητά να επιβαρυνθεί ο ενάγων με την αμοιβή του.

Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Χαλίλ Εφέντης, συνήγορος του ενάγοντος, ζήτησε από τον συνάδελφό του να αποδείξει ότι ο ενάγων μόνος του άνοιξε την πόρτα του νταλιανιού μετά την παύση του πυρός. Ο συνάδελφός του, Γιαχγιά Εφέντης, επέμεινε στην άποψή του ότι το νταλιάνι δεν υπέστη ζημιά στη διάρκεια των εχθροπραξιών και ότι το μόνο αξιοσημείωτο συμβάν είναι ότι η πόρτα του –κατασκευασμένη από ασβέστη και καλάμια– έμεινε ανοιχτή για μία μόνο μέρα, μετά την ανακωχή. Συνεπώς, δεν χρειάζεται να αποδείξει τίποτα, διότι η αγωγή «δεν είναι άξια ακρόασης». Ο συνήγορος του ενάγο-

ντος, αλλάζοντας υπερασπιστική γραμμή, επικαλέστηκε την αναφορά που υπέβαλε ο εναγόμενος μουντίρης Χουσεΐν Εφέντης προς την τοπική αρχή, στην οποία γνωστοποίησε ότι, εξαιτίας του πολέμου, είχαν υποστεί ζημιές όλα τα φορολογικά έσοδα που είχαν μισθωθεί (*iltizam*). Μάλιστα, ζήτησε να καταβληθούν οι αναγκαίες αποζημιώσεις σε όσους είχαν πληγεί. Ο Γιαχγιά Εφέντης δικαιολόγησε την ενέργεια του εντολέα του δηλώνοντας ότι το έκανε, διότι ο ενάγων και άλλοι μισθωτές του είχαν δηλώσει πως είχαν υποστεί φθορές οι φοροπρόσοδοι που είχαν μισθώσει από το κράτος. Ωστόσο, κατόπιν επιτόπιας έρευνας είναι σε θέση να διαγνώσει τις δηλώσεις των μισθωτών.

Στις 17 temmuz του έτους [1]313 (29.7.1897) το δικαστήριο, αφού εξέτασε τα δεδομένα και έλαβε υπόψη την αναφορά των πραγματογνωμόνων για τη μικρή ζημιά που υπέστη το νταλιάνι του ενάγοντος, αποφάσισε, κατά πλειοψηφία (*ekseriyette*), να απορρίψει την αίτηση του συνηγόρου του ενάγοντος για την κλήτευση μαρτύρων που θα αποδείκνυαν τους ισχυρισμούς του εντολοδότη του. Επιπλέον, ζήτησε από την επιτροπή πραγματογνωμόνων να ερευνήσει σχετικά με τον αριθμό των ψαριών που κατάφεραν να βγουν από το νταλιάνι.

Ο συνήγορος του ενάγοντος, κάνοντας χρήση του δικαιώματός του να εφεσιβάλει την απόφαση του δικαστηρίου, ζήτησε την κλήτευση της ομάδας των πραγματογνωμόνων. Κατόπιν αποδοχής του αιτήματός του, παρουσιάστηκαν όλοι όσοι συμμετείχαν στην ομάδα των πραγματογνωμόνων και δήλωσαν ότι με κανένα τρόπο δεν μπορούν να υπολογίσουν τον αριθμό των ψαριών που το έσκασαν από το νταλιάνι, διότι δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν πόσα ψάρια υπάρχουν εντός της λίμνης και πόσα από αυτά είχαν παγιδευτεί στο νταλιάνι. Επιπλέον δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν πόσες μέρες έμεινε ανοιχτή η πόρτα του νταλιανιού. Προκειμένου να ενισχύσει την κατάθεση των πραγματογνωμόνων, ο συνήγορος του ενάγοντος ζήτησε να κατατεθεί στο δικαστήριο η αναφορά που είχε υποβάλει ο μουντίρης Χουσεΐν Εφέντης σχετικά με τις καταστροφές και τις αποζημιώσεις που έπρεπε να καταβληθούν. Η αίτησή του έγινε ομόφωνα δεκτή από το δικαστήριο.

Η παραπάνω απόφαση του δικαστηρίου είχε ημερομηνία 2 ağustos [1]313 (14.8.1897). Χρειάστηκε να περάσουν οχτώ μήνες μέχρι την επόμενη συνεδρίαση του δικαστηρίου για τη συγκεκριμένη υπόθεση, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 26 mart [1]314 (7.4.1898). Στη συνεδρίαση αυτή ήταν παρών ο συνήγορος του ενάγοντος, Χαλίλ Εφέντης, όμως δεν παρουσιάστηκε ούτε ο εναγόμενος ούτε ο συνήγορός του, Γιαχγιά Εφέντης. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στα πρακτικά, κάλεσαν μεγαλοφώνως το όνομα του εναγόμενου, αλλά κανείς δεν παρουσιάστηκε. Παρόλο που έγινε και δεύτερη κλήτευση, το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο. Το δικαστήριο αποφάσισε να επιβαρυνθεί ο εναγόμενος με την καταβολή ενός μετζιντιγιέ για κάθε κλήτευση που του γίνεται. Λίγες ημέρες αργότερα, σε νέα συνεδρίαση του δικαστηρίου έγινε

γνωστό ότι ο συνήγορος της Υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους, Σερβέτ Εφέντης ήταν κλινήρης και, συνεπώς, δεν ήταν δυνατό να παραστεί στο δικαστήριο. Στη θέση του διορίστηκε ο Νουσρέτ Εφέντης, ενώπιον του οποίου ο συνήγορος του ενάγοντος, Χαλίλ Εφέντης, ζήτησε να διαβαστεί η απάντηση που έφτασε στο δικαστήριο από την Υπηρεσία του Δημόσιου Χρέους, με αριθμό 52 και ημερομηνία 17³³ ağustos [1]313 (29.8.1897). Στο επίσημο αυτό έγγραφο σημειωνόταν ότι η Υπηρεσία εξέδωσε δύο σχετικά πιστοποιητικά για το εν λόγω νταλιάνι. Στο πρώτο υπήρχε η εκτίμηση για ζημιές ύψους 10.000 γροσιών, ενώ στο δεύτερο γινόταν αναφορά για καταστροφή που ισοδυναμούσε με το ετήσιο αντίτιμο της μίσθωσης. Επειδή η επίσημη σχετική απάντηση από την τοπική αρχή δεν είχε ακόμη φτάσει στο δικαστήριο, το τελευταίο αποφάσισε τη διακοπή της δικαστικής διαδικασίας. Η επόμενη συνεδρίασή του έχει ημερομηνία 10 ağustos [1]314 (22.8.1898). Σε αυτή, παρουσία όλων των συνηγόρων και της έδρας, αποφασίστηκε ότι η ζημιά που υπέστη το νταλιάνι στο Μάζωμα, ανερχόταν, κατ' αναλογία με τα υπόλοιπα νταλιάνια, σε 19.100 γρόσια. Το ποσό αυτό, όπως μας πληροφορεί ο συνήγορος του ενάγοντος, αποτελεί το ετήσιο αντίτιμο του μισθώματος για το νταλιάνι, σύμφωνα με επίσημη και σφραγισμένη αναφορά της Υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους. Συνέχισε λέγοντας ότι ο εντολέας του ζητά τη μείωση του ετήσιου μισθώματος για το νταλιάνι. Ανέφερε στο δικαστήριο ότι η Ελληνική Κυβέρνηση κατέβαλε, ως πολεμική αποζημίωση, 100.000 λίρες και ότι έχει οργανωθεί επιτροπή (*komisyon*), η οποία δέχεται τις αιτήσεις των ζημιωθέντων. Η Υπηρεσία Δημόσιου Χρέους έλαβε από την αποζημίωση αυτή το ποσό που αντιστοιχούσε στο ετήσιο μίσθωμα του νταλιανιού. Επειδή, λοιπόν, δεν ήταν δυνατό να καταβληθεί η αποζημίωση και στον ενοικιαστή και στον εκμισθωτή, ο συνήγορος του ενάγοντος ζήτησε τη μείωση του μισθώματος εν είδει αποζημίωσης.

Ο συνήγορος του εναγόμενου, θέλοντας να αποδείξει ότι η ζημιά που υπέστη το νταλιάνι ήταν πολύ μικρή, σύμφωνα και με την αναφορά των πραγματογνωμόνων, ανέφερε ότι στη θέση που βρίσκεται το συγκεκριμένο νταλιάνι υπήρχε άλλο ένα παρόμοιο. Και τα δύο χρησιμοποιούσαν την ίδια λίμνη και είχαν απόσταση διακοσίων βημάτων³⁴ μεταξύ τους. Το πάνω νταλιάνι στο Μάζωμα το είχε μισθώσει ο ενάγων, ενώ το κάτω νταλιάνι το εκμεταλλευόταν ο Ρετζέπ Εφέντης, που αναφέρεται ως μέλος δικαστηρίου, μαζί με τον λιμενάρχη (*liman reisi*) Χασάν Εφέντη. Μετά τον πόλεμο ο Ρετζέπ Εφέντης κατά-

³³ Η 27 Ağustos (9.9.1897). Ο ένας αριθμός έχει γραφτεί πάνω στον άλλον, με αποτέλεσμα να μην είναι απολύτως σαφές ποιος από τους δύο ισχύει τελικά.

³⁴ Ήδη στα χρόνια το Βυζαντίου είχε προβλεφθεί ότι η απόσταση μεταξύ δύο γειτονικών νταλιανιών έπρεπε να είναι το λιγότερο 700 μέτρα, προκειμένου να είναι και τα δύο λειτουργικά και να μην προκαλούνται ζημιές εκατέρωθεν. Οι Οθωμανοί διατήρησαν την παραπάνω πρόβλεψη ορίζοντας την απόσταση σε 2.500 βήματα, βλ. DOĞAN 2011, 41 με υποσημ. 8. Στους Οθωμανούς ένα βήμα (*adım*) αντιστοιχούσε σε 75,8 εκ., βλ. ÇETİN 2013, 448.

φερε να ψαρέψει ανεμπόδιστα μέσα στη λίμνη. Μάλιστα, κατάφερε να αλιεύσει, με τη μέθοδο του γρίπου (;) τα ψάρια που αντιστοιχούσαν στο πάνω νταλιάνι (του ενάγοντος) και να κερδίσει 4.000 γρόσια από την πώλησή τους. Συνεπώς, ο ισχυρισμός του Στάθη Τζάρα σχετικά με τις ζημιές που υπέστη από την αδυναμία ψαρέματος είναι αβάσιμος, η αγωγή του πρέπει να απορριφθεί και να επιβαρυνθεί επιπλέον με τα δικαστικά έξοδα και την αμοιβή του συνηγόρου του εναγόμενου. Ο συνήγορος του ενάγοντος παραδέχτηκε ότι τα δύο νταλιάνια μοιράζονται την ίδια λίμνη. Ωστόσο, επεσήμανε ότι τα υπόλοιπα νταλιάνια απέχουν ώρες (*saatlerce*) από το νταλιάνι του εντολέα του και ότι το γεγονός πως ο Ρετζέπ Εφέντης και ο λιμενάρχης κατάφεραν χωρίς προβλήματα να εκμεταλλευτούν τα ψάρια από το νταλιάνι τους δεν αποτελεί απόδειξη ότι ο εντολέας του δεν υπέστη τις ζημιές που επικαλείται. Αναφέρει ότι το συγκεκριμένο νταλιάνι ανήκει στα σουλτανικά ακίνητα, τα οποία υπάγονται στο Κρατικό Θησαυροφυλάκιο. Μένοντας σταθερός στο προηγούμενο επιχείρημά του δήλωσε πως η κυβέρνηση είχε αποφασίσει να ενισχύσει τους πληγέντες από την πολεμική αποζημίωση που έλαβε. Το δικαστήριο, σε σύσκεψή του στις 16 eylül [1]314 (28.9.1898) ζήτησε από τον ενάγοντα να προσκομίσει αποδείξεις σχετικά με τις ζημιές που υπέστη το νταλιάνι από τον πόλεμο.

Ο συνήγορος του ενάγοντος Χαλίλ Εφέντης, στηριζόμενος στην αναφορά των πραγματογνωμόνων για τις φθορές, δήλωσε ότι δεν υπάρχει ανάγκη να παρουσιάσει μάρτυρες για να επιβεβαιώσουν την κατάθεση του εντολέα του. Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι στην ισλαμική δικαιοσύνη η προφορική μαρτυρία είχε ανέκαθεν μεγάλη βαρύτητα. Συχνά η μαρτυρία δύο αξιόπιστων μαρτύρων έκρινε το αποτέλεσμα μιας δίκης, δίχως να υπάρχει απαίτηση για άλλη απόδειξη. Οι γραπτές αποδείξεις άρχισαν να κερδίζουν έδαφος στις δικαστικές αίθουσες κατά την ύστερη Οθωμανική περίοδο, όταν και το δικαστικό σύστημα δέχτηκε επιρροές από τα δυτικά συστήματα δικαίου. Ωστόσο, η προφορική μαρτυρία δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί βασικό αποδεικτικό μέσο.³⁵

Με τη σειρά του ο Νουσερέτ Εφέντης, συνήγορος του εναγόμενου, επέμεινε στο προηγούμενο επιχείρημά του, αναφέροντας ότι ο πόλεμος δεν εμπόδισε τον Ρετζέπ Εφέντη να συγκεντρώσει 3.700 γρόσια (προηγουμένως είχε αναφέρει 4.000 γρόσια) από τα ψάρια που αλιεύσε από το νταλιάνι του. Συνεπώς, δεν υπάρχει ανάγκη να παρουσιάσει ο ενάγων οποιαδήποτε άλλη απόδειξη (προφορική ή γραπτή), διότι είναι φανερό ότι η κατηγορία είναι αβάσιμη. Ολοκλήρωσε την αγόρευσή του ζητώντας για ακόμη μια φορά την απόρριψη της αγωγής και την επιβάρυνση του ενάγοντος με τα δικαστικά έξοδα και την καταβολή του αντίτιμου της μίσθωσης. Δυστυχώς, ο συνήγορος του ενάγοντος δεν μπόρεσε να αντικρούσει το παραπάνω επιχείρημα, παρά μόνο να

³⁵ SCHACHT 1982, 192-194.

δηλώσει ότι η υπόθεση της αγωγής αφορά τις φθορές που προκάλεσε ο πόλεμος στο συγκεκριμένο νταλιάνι.

Μετά τις τελικές αγορεύσεις των συνηγόρων, η έδρα αποσύρθηκε για να συνεδριάσει και να αποφασίσει σχετικά. Την 1^η *tesgrinienvel* του έτους [1]314 (13.10.1898), δεκαέξι μήνες μετά την έναρξη της δίκης, παρουσία των συνηγόρων, το δικαστήριο ανακοίνωσε την απόφασή του να απορρίψει την αγωγή του ενάγοντος. Στην αιτιολόγηση της απόφασής του ανέφερε ότι οι ζημιές που υπέστη το νταλιάνι ήταν μικρές, όπως αποδείχτηκε από την αναφορά των πραγματογνωμόνων. Επίσης, τόνισε ότι ο ενάγων δεν κατάφερε να παρουσιάσει μάρτυρες και να αποδείξει τους ισχυρισμούς του. Αποφάσισε να επιβαρυνθεί ο ενάγων με τα δικαστικά έξοδα. Την απόφαση υπέγραψαν τα μέλη Αλή Χατζής και Ιμπραήμ, καθώς και ο πρόεδρος του δικαστηρίου Σουλεϊμάν.

Δυστυχώς, η απόφαση του δικαστηρίου δεν ήταν η αναμενόμενη για τον ενάγοντα. Όχι μόνο απορρίφθηκε το αίτημά του για ακύρωση ή έστω ελάττωση του αντιτίμου του μισθώματος, αλλά επιβαρύνθηκε με τα δικαστικά έξοδα, καθώς και τις υπόλοιπες δαπάνες, συμπεριλαμβανομένης, ασφαλώς, της αμοιβής του συνηγόρου του εναγόμενου. Η πρώτη σκέψη που μπορεί να κάνει κάποιος είναι ότι ο ψαράς από την Πρέβεζα κινήθηκε εκ του πονηρού, προσδοκώντας σε οικονομικά οφέλη και βασιζόμενος στις ιδιαίτερες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί από τα oligoήμερα πολεμικά γεγονότα. Η παρουσία των εχθρικών πλοίων στον Αμβρακικό κόλπο και η, έστω oligoήμερη, πολεμική σύρραξη, προφανώς δημιούργησε αναστάτωση στην περιοχή και έκανε την πρόσβαση στο σημείο όπου βρισκόταν το νταλιάνι δύσκολη εάν όχι ακατόρθωτη. Ας μην ξεχνάμε ότι σε μια εμπόλεμη κατάσταση, όταν μάλιστα βρίσκεσαι στη θέση του πολιορκούμενου, ο φόβος και το ένστικτο επιβίωσης υπερισχύουν της επαγγελματικής ή φορολογικής ευσυνειδησίας και αξιοπιστίας. Γνωρίζουμε από τις πηγές ότι ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 είχε σύντομη διάρκεια. Στο μέτωπο της Ηπείρου οι συγκρούσεις ξεκίνησαν στις αρχές Απριλίου (6.4.1897) και ολοκληρώθηκαν λίγες εβδομάδες αργότερα, στα μέσα Μαΐου του ίδιου έτους. Επίσημα η συνθηκολόγηση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας υπεγράφη περί τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1897.³⁶ Ο ενάγων αμέσως μετά την κατάπαυση του πυρός, και πριν την υπογραφή της τελικής συνθήκης ειρήνης, αποφάσισε να απευθυνθεί στο μουσουλμανικό δικαστήριο. Άραγε μπορούμε να υποθέσουμε ότι προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την αναστάτωση που προκάλεσε ο πόλεμος για προσωπικό του όφελος; Και αυτή η υπόθεση μοιάζει κάπως υπερβολική. Τη μελετώμενη περίοδο, ο τρόπος λειτουργίας της μουσουλμανικής δικαιοσύνης ήταν γνωστός σε όλους τους Οθωμανούς υπηκόους. Για παράδειγμα, ήταν γνωστό ότι η παρουσία ή η απουσία αξιόπιστων μαρτύρων μπορούσε να καθορίσει την έκβαση μιας δί-

³⁶ Για το προσχέδιο και το τελικό κείμενο της συνθήκης ειρήνης βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ 1898, 771-790.

κης. Στην Πρέβεζα η μουσουλμανική παρουσία μετρούσε ήδη αρκετούς αιώνες, συνεπώς οι κάτοικοι της πόλης γνώριζαν τον τρόπο λειτουργίας των αλλόθρησκων δικαστηρίων. Αυτό αποδεικνύεται από τη συχνή παρουσία τους στα δικαστήρια αυτά, είτε διότι ήλπιζαν σε μια πιο ευνοϊκή απόφαση για την υπόθεσή τους, είτε διότι χρησιμοποιούσαν το μουσουλμανικό δικαστήριο ως μοχλό πίεσης προς τα εκκλησιαστικά και τα κοινοτικά δικαστήρια.³⁷ Μελετώντας το συγκεκριμένο κατάστιχο πρακτικών, αλλά και πολλά άλλα κατάστιχα μουσουλμανικών ιεροδικείων, τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε περιοχές υπό οθωμανική εξουσία εκτός του ελλαδικού χώρου, είναι προφανές ότι οι χριστιανοί και οι χριστιανές χρησιμοποιούσαν ελεύθερα τα μουσουλμανικά δικαστήρια και, μάλιστα, με μεγάλη συχνότητα.³⁸ Η Ορθόδοξη Εκκλησία και τα κοινοτικά δικαστήρια, παρά τις προσπάθειές τους, δεν κατάφεραν να κρατήσουν τους χριστιανούς και τις χριστιανές μακριά από τα μουσουλμανικά δικαστήρια, τα «έξω» δικαστήρια, όπως συχνά τα χαρακτήριζαν.³⁹ Τα μέτρα που κατά καιρούς λάμβαναν, πολλές φορές είχαν ακριβώς τα αντίθετα αποτελέσματα. Ο εξωεκκλησιασμός και ο αφορισμός⁴⁰ ήταν τα πιο αυστηρά μέτρα που χρησιμοποίησε η Εκκλησία για να αποτρέψει ή να τιμωρήσει όσους προσέφευγαν στα αλλόθρησκα δικαστήρια για υποθέσεις που κανονικά ρυθμίζονταν ενδοκοινοτικά ή/και ενδοεκκλησιαστικά.⁴¹

Ομολογουμένως ο Στάθης Τζάρας πήρε μια τολμηρή και ριψοκίνδυνη απόφαση: να εγείρει αγωγή κατά του μουντίρη της Υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους της Πρέβεζας, από τον οποίο είχε εκμισθώσει το νταλιάνι. Για την καλύτερη εκπροσώπησή του στο αλλόθρησκο δικαστήριο αποφάσισε να προσλάβει έναν συνήγορο. Διαβάζοντας τα πρακτικά και απομονώνοντας τις αγορεύσεις του συνηγόρου, αντιλαμβάνεται κάποιος ότι η υπερασπιστική

³⁷ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση υπ' αριθ. 7 (26 mart [1]313/7 Απριλίου 1897) του μελετώμενου πρακτικού του οθωμανικού Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου Πρέβεζας. Αφορά την αγωγή που κατέθεσαν οι έφοροι του χριστιανικού Παρθεναγωγείου και Νηπιαγωγείου Πρέβεζας (*İnas Sibyan ve İbtidâi Mektepleri*) Παναγιώτης Κοντογιάννης και Γιαννάκης Αυγερινός κατά των διδασκαλιστών Ανδρονίκης και Ελευθερίας Νικολαΐδη. Οι τελευταίες είχαν πρώτα απευθυνθεί στη Δημογεροντία της πόλης (7 Οκτωβρίου 1896) ζητώντας την καταβολή των δεδουλευμένων τους. Απογοητευμένες από την απόφαση και τη συμπεριφορά των μελών της Δημογεροντίας, αποφάσισαν να απευθυνθούν στο μουσουλμανικό Πρωτοβάθμιο Δικαστήριο της Πρέβεζας. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. ΧΑΙΡΕΤΗ 2018· Κώδιξ Β' 1894-1898, 70.

³⁸ Για μελέτες οθωμανικών δικαστικών κατάστιχων βλ. ενδεικτικά JENNINGS 1978b· 1993· GRADEVA 1997· ΛΑΪΟΥ 2002· ΚΑΡΑΝΤΖΙΚΟΥ & ΦΩΤΕΙΝΟΥ 2003· ΣΑΛΑΚΙΔΗΣ 2004· ΚΟΛΟΒΟΣ 2006· ΒΑΡΟΥΧΑ et al. 2008· ΑΪΒΑΛΗ et al. 2010· 2014.

³⁹ ΧΑΙΡΕΤΗ 2018· KERMELI 2007, 190.

⁴⁰ Για τη χρήση του αφορισμού ως επιτίμιο και ιδιαίτερα για τις πράξεις που τιμωρούνταν με αφορισμό βλ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2004, 255-257.

⁴¹ Χρησιμοποιούσαν τον αφορισμό για να τιμωρήσουν, για παράδειγμα τους χριστιανούς που επέλεγαν να χωρίσουν με διαζύγιο στο ιεροδικείο του καδή, βλ. ΓΚΙΝΗΣ 1960, 244-245.

γραμμή που ακολούθησε φανερώνει μια ανασφάλεια, που, όπως θα γίνει εμφανές στην πορεία της δίκης, πήγαζε από την έλλειψη μαρτύρων. Στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι η επιλογή του μουσουλμανικού δικαστηρίου ήταν μονόδρομος για τον Πρεβεζάνο ψαρά, μια και στην αγωγή εμπλεκόταν και ένας μουσουλμάνος. Θα μπορούσε κάποιος να σκεφτεί ότι η τύχη της αγωγής ήταν εξαρχής προδιαγεγραμμένη, εξαιτίας της θέσης ισχύος του εναγόμενου. Ως αντεπιχείρημα να αναφέρουμε ότι τηρήθηκαν όλες οι προβλεπόμενες διαδικασίες, η δίκη διήρκησε πάνω από έναν χρόνο, εστάλη επιτροπή πραγματογνωμώνων και, τελικά, το δικαστήριο, συνυπολογίζοντας τις καταθέσεις και τις αναφορές, κατέληξε στην απόφασή του. Δεν διαφαίνεται ούτε η υποψία για προσπάθεια αποφυγής της εκδίκασης της υπόθεσης ή τυπικής διεκπεραίωσής της εκ μέρους του δικαστηρίου. Ωστόσο, το αποτέλεσμα της δεν θα μπορούσε να ήταν διαφορετικό εξαιτίας των αποδείξεων που παρουσίασε ο συνήγορος του εναγόμενου στο δικαστήριο.

Ο εναγόμενος, αρχικά παρουσιάστηκε αυτοπροσώπως στο δικαστήριο, δηλώνοντας με τη φυσική του παρουσία ότι δεν έχει τίποτα να φοβηθεί, αλλά και ότι σέβεται την ισλαμική δικαιοσύνη. Πιθανόν οι υποχρεώσεις του τον ανάγκασαν να προσλάβει συνήγορο για τη συνέχεια της δίκης, η οποία διήρκησε πάνω από έναν χρόνο. Διαβάζοντας κάποιος τα πρακτικά της δίκης, έχει την αίσθηση ότι εξαρχής ο συνήγορος του εναγόμενου ήταν πιο καλά προετοιμασμένος. Άλλωστε δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά, διότι εκπροσωπούσε έναν κρατικό υπάλληλο. Από την άλλη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η απουσία του εναγόμενου και του συνηγόρου σε μια από τις συνεδριάσεις του δικαστηρίου, όταν κλήθηκαν τα ονόματά τους «μεγαλόφωνα», ήταν ένδειξη για τη λήξη της συνεργασίας τους; Από το σημείο εκείνο και εξής την εκπροσώπηση του εναγόμενου αναλαμβάνει ο Νουσρέτ Εφέντης, συνήγορος της Υπηρεσίας Δημόσιου Χρέους της Πρέβεζας. Πλέον, δηλαδή, αναλαμβάνει δράση η ίδια η Υπηρεσία. Το πιο ισχυρό επιχείρημα του νέου συνηγόρου ήταν η ανεμπόδιστη αλίευση ψαριών από το γειτονικό νταλιάνι, το οποίο είχε μισθώσει ο Ρετζέπ Εφέντης και ο λιμενάρχης Χασάν Εφέντης. Εύλογα θα αναρωτηθεί κάποιος γιατί το επιχείρημα αυτό δεν παρουσιάστηκε εξαρχής στη δίκη; Γιατί έπρεπε να περάσουν δεκαπέντε μήνες για να γίνει γνωστό το γεγονός αυτό; Και οι δύο μισθωτές του γειτονικού νταλιανιού ήταν μουσουλμάνοι και μάλιστα όχι τυχαίοι, αλλά άνθρωποι γνωστοί στην τοπική κοινωνία εξαιτίας της θέσης που κατείχε ο καθένας. Η αξιοπιστία τους ήταν δεδομένη. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αδυναμία του ενάγοντος να παρουσιάσει μάρτυρες, έκρινε την έκβαση της δίκης. Ο συνήγορος του ενάγοντος δεν κατάφερε καν να χρησιμοποιήσει υπέρ του εντολέα του την κοντινή απόσταση των δύο νταλιανιών, που, σύμφωνα με τη νομοθεσία, ήταν απαγορευτική. Επίσης, δεν μπήκε στη διαδικασία να ζητήσει την κλήτευση του λιμενάρχη και του Ρετζέπ Εφέντη, όπως είχε κάθε δικαίωμα να κάνει,

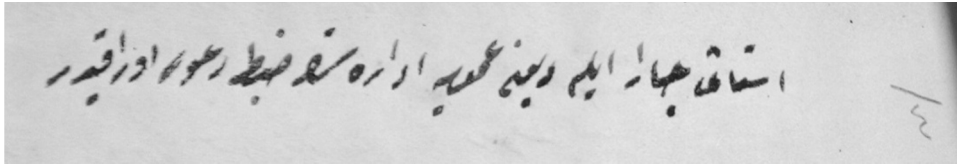
πιθανόν διότι γνώριζε ότι δεν θα άλλαζε τίποτα. Ήδη η αναφορά των ονομάτων τους στο δικαστήριο ήταν δεσμευτική. Στην κατάθεσή τους οι δύο μισθωτές θα δήλωναν ακριβώς ό,τι είχε καταθέσει ο συνήγορος του εναγόμενου. Θα ήταν παρακινδυνευμένο να κάνουμε λόγο για ψευδορκία, διότι θα επρόκειτο για μια εικασία που δεν θα είχε καμία βάση στα πρακτικά της υπόθεσης. Επιπλέον, να επισημάνουμε ότι ο όρκος για τους μουσουλμάνους ήταν ιερός. Κάθε πιστός μουσουλμάνος ήξερε ότι η ψευδορκία τιμωρούνταν όχι μόνο στην επίγεια ζωή αλλά και στη μετά θάνατο.⁴² Βέβαια, η ύπαρξη αναφορών στις οθωμανικές πηγές για ανθρώπους που τιμωρήθηκαν επειδή ορκίστηκαν ψευδώς, αποδεικνύει ότι ενίοτε η θεωρία και η πρακτική εφαρμογή του ισλαμικού νόμου απείχαν πολύ μεταξύ τους. Το μόνο που μένει να σχολιάσουμε είναι ότι ο συνήγορος του εναγόμενου κατάφερε να εξασφαλίσει τη μαρτυρία τους και να κερδίσει τελικά τη δίκη, συνεπικουρούμενος από την αναφορά των πραγματογνωμόνων σχετικά με τις μικρές ζημιές που είχε υποστεί το νταλιάνι.

Ολοκληρώνοντας να αναφέρουμε ότι η μελέτη των οθωμανικών αρχείων που αφορούν την πόλη της Πρέβεζας έχει πολλά να προσφέρει στην ιστορία της πόλης. Από τη μελετώμενη υπόθεση πληροφορούμαστε ότι η εκμετάλλευση των νταλιανιών ανήκε στο οθωμανικό δημόσιο, το οποίο τα εκμίσθωνε με πενταετές συμβόλαιο σε ιδιώτες,⁴³ ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, την κοινωνική προέλευση ή την οικονομική τους κατάσταση. Πέραν των πληροφοριών σχετικά με τη λειτουργία της ισλαμικής δικαιοσύνης και των δικαστηρίων, έρχονται στο φως στοιχεία για τους ανθρώπους της περιοχής, τα τοπωνύμια, καθώς και πληροφορίες για την καθημερινότητα και τις ασχολίες τους. Πληροφορίες που αφορούν τα επιμέρους άρθρα του συμβολαίου μίσθωσης, την ανάγκη ύπαρξης εγγυητή, τα εξαρτήματα και τα υλικά κατασκευής ενός νταλιανιού είναι πολύτιμες. Από την άλλη τα στοιχεία για τα πολεμικά γεγονότα, όπως για τον αριθμό των πλοίων του εχθρού που βρίσκονταν στον Αμβρακικό κόλπο ή για τη διάρκεια και την ένταση των συγκρούσεων σίγουρα είναι χρήσιμες, διότι συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για το συγκεκριμένο πολεμικό γεγονός. Η μελετώμενη υπόθεση, όπως κάθε μία από τις δεκαεννιά υποθέσεις του συγκεκριμένου πρακτικού, φανερώνει μια πραγματικότητα ή όψεις της πραγματικότητας της δεδομένης περιόδου, οι οποίες έρχονται να συμπληρώσουν και να εμπλουτίσουν τις ήδη γνωστές πληροφορίες για την περιοχή και τους ανθρώπους της. Το γεγονός αυτό καθιστά το οθωμανικό αρχείο που φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων πολύτιμη πηγή για την τοπική ιστορία.

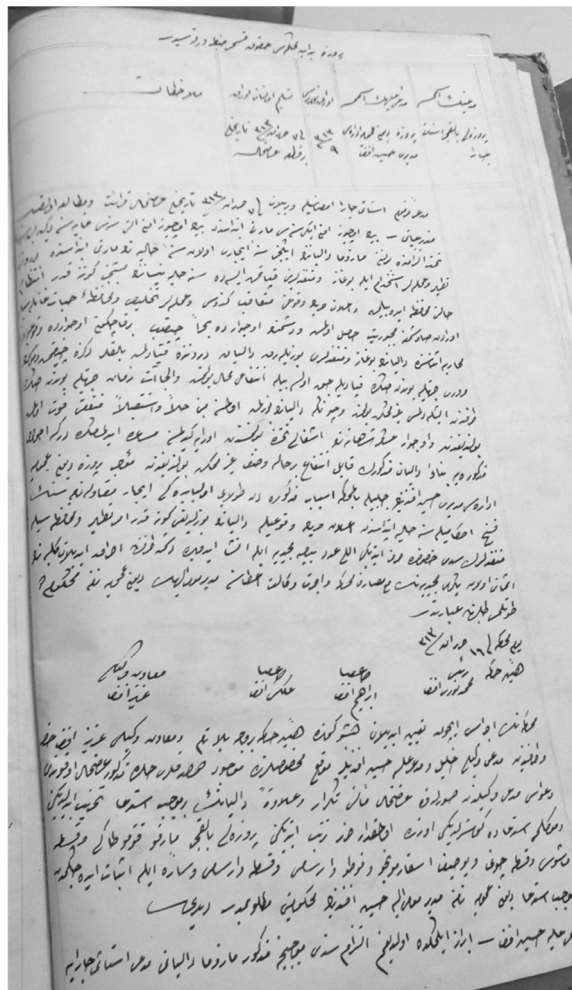
⁴² Για τη σημασία του όρκου, βλ. CANBAKAL 2011.

⁴³ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2010, 109· ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2011, 124-125.

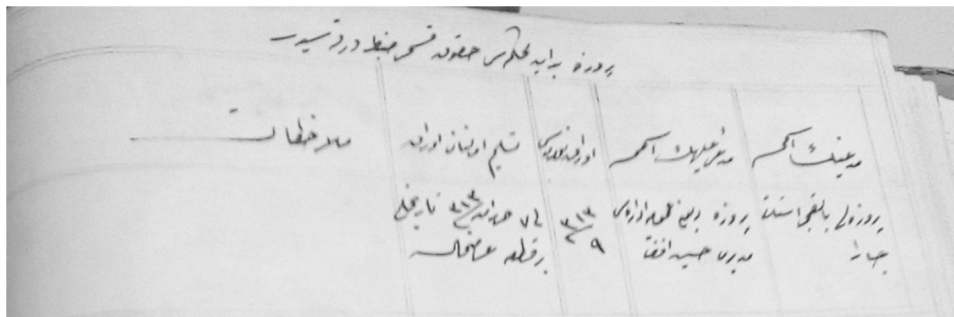
Εικόνες

ΕΙΚΟΝΑ 1: Αύξων αριθμός και τίτλος υπόθεσης

ΕΙΚΟΝΑ 2: Η πρώτη σελίδα των πρακτικών της υπόθεσης

ΕΙΚΟΝΑ 3: Λεπτομέρεια της Εικόνας 2. Βασικές πληροφορίες της υπόθεσης (ονόματα και επώνυμα αντιδίκων, ημερομηνία κατάθεσης αγωγής κτλ.)

ΣΧΕΔ

Πηγές – Αρχειακό Υλικό

Οθωμανικά Αρχεία Βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κατάστιχο πρακτικών του οθωμανικού Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου Πρέβεζας (*Preveze Bidayet Mahkemesi*), φάκελος Δ 9-12, αρ. κατ. 10

Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης

Κώδιξ Β΄ Πρακτικών της εν Πρεβέζη Δημογεροντίας, 1894-1898, Κώδικας Δημογεροντίας, 79 (κατά τον κατάλογο Πλουμίδη: ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 2001, 303-304)

Βιβλιογραφία

- ΑΪΒΑΛΗ ΓΚ., ΚΟΛΟΒΟΣ Η. & ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ Μ., 2014, *Ιεροδικείο Ηράκλειου. Δεύτερος κώδικας. Μέρος Α΄ (1661-1665), Μέρος Β΄ (1670-1671)*, Ηράκλειο
- ΑΪΒΑΛΗ ΓΚ., ΧΑΙΡΕΤΗ Φ., ΦΩΤΕΙΝΟΥ Π. & ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ Μ., 2010, *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τέταρτος κώδικας. Μέρος Α΄ (1672-1674), Μέρος Β΄ (1683-1686)*, Ηράκλειο
- ΑΣΩΝΙΤΗΣ Σ. & ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ Ε., 2010, Ο Αμβρακικός κόλπος κατά τον όψιμο Μεσαίωνα: Χώρος, Οικονομία, στο: Μ. ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ & ΧΡ. ΣΤΑΥ-

- ΡΑΚΟΣ (Επιμ.), *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Ι, Πρέβεζα, 69-83
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 1992, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Ήπειρος, Θεσσαλονίκη*
- ΒΑΡΟΥΧΑ Μ., ΧΑΙΡΕΤΗ Φ. & ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ Μ., 2008, *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Πέμπτος κώδικας. Μέρος Α΄ (1673-1675), Μέρος Β΄ (1688-1689)*, Ηράκλειο
- ΓΚΙΝΗΣ Δ., 1960, Οι λόγοι διαζυγίου επί Τουρκοκρατίας, *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 8, 239-284
- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., 2006, Η αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: μια πρώτη καταγραφή, *Τα Ιστορικά* 45, 315-352
- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ., 2010, Δικαιώματα αλιείας στη Χίο, 17^{ος}-18^{ος} αιώνας, στο: Δ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ & Ε. ΟΛΥΜΠΙΤΟΥ (Επιμ.), *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα*, Αθήνα, 109-123
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Τ., 1898, *Τα μετά τον Όθωνα, ήτοι Ιστορία της Μεσοβασιλείας και της Βασιλείας Γεωργίου του Α΄ (1862-1898)*, Αθήνα
- ΚΑΡΑΝΤΖΙΚΟΥ Ε. & ΦΩΤΕΙΝΟΥ Π., 2003, *Ιεροδικείο Ηρακλείου. Τρίτος κώδικας (1669/73-1750/67)*, Ηράκλειο
- ΚΟΛΟΒΟΣ Η., 2006, *Η νησιωτική κοινωνία της Άνδρου στο οθωμανικό πλαίσιο. Πρώτη προσέγγιση με βάση τα οθωμανικά έγγραφα της Καϊρείου Βιβλιοθήκης (1579-1821)*, Άνδρος
- ΚΟΥΤΡΑΚΗΣ Μ. & ΜΥΛΩΝΑ Δ., 2018, Η αλιεία και η μεταποίηση ψαριών στην Ελλάδα από την αρχαιότητα ως σήμερα, *Δήμητρα* 21, 19-21
- ΛΑΪΟΥ Σ., 2002, *Η Σάμος κατά την οθωμανική περίοδο, 16^{ος}-18^{ος} αι. Πτυχές του κοινωνικού και οικονομικού βίου*, Θεσσαλονίκη
- ΜΑΓΝΗΣ Δ.Δ., 1834, *Λεξικόν Ιστορικομυθικών και Γεωγραφικών*, Βενετία
- ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π., 2004, *Αφορισμός: η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (Βυζάντιος), 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χ., 2011, Μεταξύ δύο κόσμων: τα ιχθυοτροφεία του Αμβρακικού Κόλπου τον 18^ο αιώνα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 47-48, 115-136
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ., 2001, Κατάλογος Ι. Μητροπόλεως Πρεβέζης, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 35, 291-342
- ΣΑΛΑΚΙΔΗΣ Γ., 2004, *Η Λάρισα (Yenişehir) στα μέσα του 17^{ου} αι. Κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας βαλκανικής πόλης και της περιοχής της με*

- βάση τα οθωμανικά ιεροδικαστικά έγγραφα των ετών 1050-1052 (1650-1652), Θεσσαλονίκη
- ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΣ Γ., 1997, Ο «ατυχή» πόλεμος του 1897 και το ηπειρωτικό μέτωπο (Κλεμανσώ «GLORIA VICTIS»), *Σκουφάς* 88/1, 308-324
- ΧΑΙΡΕΤΗ Φ., 2018, *Εγκλωβισμένες (;) μεταξύ ανδροκρατούμενης κοινωνίας και μουσουλμανικής δικαιοσύνης. Πρακτικά δύο δικών του οθωμανικού Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου Πρέβεζας (1896-1898)*, στο: Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ (Επιμ.), *Ψηφίδες Ιστορίας της Πρέβεζας α΄*, Πρέβεζα (υπό έκδοση)
- ΧΛΩΡΟΣ Ι., 1900, *Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν*, τ. Β΄, Κωνσταντινούπολη
- AKGÜR N., 2010, Takvim, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 39, 487-490
- ANASTASOPOULOS A., 2013, Non-Muslims and Ottoman Justice(s?), in: J. DUINDAM, J. HARRIES, C. HUMFRESS & N. HURVITZ (Eds.), *Law and Empire: Ideas, Practices, Actors*, Leiden – Boston, 275-292
- CANBAKAL H., 2011, Vows as Contract in Ottoman Public Life (17th and 18th Centuries), *Islamic Law and Society* 18/1, 85-115
- ÇETİN C., 2013, Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci, in: H. BAHAR (Ed.), *Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Konya, 443-466
- CIZAKCA M., 1989, Tax-Farming and Resource Allocation in Past Islamic Societies, *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 1/1, 59-80
- DARLING L. T., 1996, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden
- DELATTE A., 1947, *Les Portulans Grecs*, Paris
- DOĞAN F., 2011, Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18 Yüzyıl-20 Yüzyıl), *Tarih Okulu* 10, 39-57
- EKİNCİ E.B., 2004, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Istanbul
- GABRIEL O., LANGE K., DAHM E. & WENDT TH. (Eds.), 2007, *Von Brandt's Fish Catchins Methods of the World (Fourth Edition)*, Oxford
- GENÇ M., 2000, İltizam, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22, 154-158
- GRADEVA R., 1997, Orthodox Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century, *Islamic Law and Society* 4/1, 37-69
- IVANOVA S., 2001, The *Sicills* of the Ottoman *Kadis*. Observations over the *Sicill* Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria, in: K. ÇİÇEK (Ed.), *Pax Ottomana. Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Haarlam-Ankara, 51-76
- JENNINGS R., 1978a, *Kadı*, Court, and Legal Procedure in seventeenth-Century Ottoman Kayseri, *Studia Islamica* 48, 133-172

- JENNINGS R., 1978b, Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 21/3, 225-293
- JENNINGS R., 1993, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York – London
- JENNINGS R., 1999, The Office of Vekil (Wakil) in the 17th Century Ottoman Sharia Courts, in: *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Istanbul, 277-294
- KASDAGLI A., 1999, *Land and Marriage Settlements in the Aegean. A Case Study of Seventeenth-Century Naxos*, Venice
- KASDAGLI A., 2004, Family and Inheritance in the Cyclades, 1500-1800: Present Knowledge and Unanswered Questions, *The History of the Family* 9, 257-274
- KERMELI E., 2007, The Right to Choice: Ottoman Justice vis-à-vis Ecclesiastical and Communal Justices in the Balkans, Seventeenth-Nineteenth Centuries, in: A. CHRISTMANN & R. GLEAVE (Eds.), *Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber*, Oxford, 165-210
- KÜÇÜK C. & ERTÜZÜN T., 1994, Düyûn-ı Umûmiyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10, 58-62
- KÜTÜKOĞLU M., 1994, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Istanbul
- QUATAERT D., 2012, *The Ottoman Empire 1700-1922*, Cambridge
- SCHACHT J., 1982, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford
- TOPALOĞLU B., 2013, Vekîl, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 43, 9-10
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ 2003, Mecidiye, 239
- YILDIZ V., 2012, Osmanlılar'da Yazı Çeşitleri, *Harram Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/28, 47-62